

Kali Kinga

Örmény-török valóságmátrix

Az *isztambuli fattyú* éppen annyira kritikája a modern török társadalomnak, mint amennyire az egyes (török) ember ügyében intézett védőbeszéd. Elif Şafak regénye két alig tizenkilenc éves kamaszlány, az (amerikai) örmény Armanoush és a török Asia barátságának nem kevésbé bonyolult története – az író eme szövevényes historia ürügyén olyan témába enged bepillantást, mely törvény általi tabunak számít ma Törökországban: az 1915-ös örmény genocídiumot és annak következményeit fessegeti a két etnikum életében, a két népcsoport történetének kontinuitásában. A regény mégsem nevezhető történelminek, mi több, a történelemnek mondhatni csupán az árnyéka vetül a műre – az viszont alaposan; de erre hadd térjünk vissza később. A regényben minden a genocídium tagadása köré rendeződik: az író az általános török szemszögből látta, *anélkül*, hogy ő maga a népi tagadása mellett foglalna állást. Sőt. Mindezt úgy, hogy nem megy bele túlságosan mélyen abba, mi is történt az Oszmán Birodalomban az első világháború leple alatt, közvetlen előzményeként a modern török állam megalakulásának. Nem törekszik a történet bármiféle tisztázására sem, sokkal inkább közismert történelmi realitásként kezeli a népi tagadást – egyszerűen kimondja, és ez által *török valóság* teszi: genocídium történt.

Şafak ezzel mintegy azonnal felzárkózik a török nép örök ellenségeinek sorába, az úgymond hazaárulók közé, a török állam hírhedt 301-es törvényét megsértve, mely megtiltja az 1915-ben történtek örmény genocídiumként való emlegetését – amint a regény török nyelvű változata, a *Baba ve*

Piç ('Az apa és a fattyú') 2006-ban megjelenik Iztambulban, a fiatal írónőt szinte azonnal perbe fogják és börtönbüntetésre ítélik a török nemzeti érzések megsértésének vádjával. És ez által nyilvánvalóan felzárkózik egy szűkebb szakmai listára is, mindazok mellé, akiket a török állam ugyanígy megtámadott a műveikben leírtáért, a Nobel-díjas török író, Orhan Pamuk, a török-örmény Fetiyeh Çetin, valamint a kurd Mehmet Gülner mellé (de említés kell tennünk ebben a sorban a néhai isztambuli örmény újságíróról is, a nézetei miatt nyílt utcán likvidált Hrant Dinkről – még akkor is, ha mindez kissé talán elaláthatja az értelmezést). Meghurcoltatásával egyidejűleg (és nyilvánvalóan nem mindentől függetlenül) könyve azonnal bestseller lesz Törökországban – a vádat később ejtik.

Şafak úgy kezeli tehát a tényeket, mint ha mindenki tisztában lenne, miről van szó – azt vizsgálja alaposabban, milyen életek lehetségesek a genocídium utáni valóságban, mi van (mi lehet) közel száz évre a szörnyűséget követően az örmény, illetve a török oldalon. Márpedig ha csupán a magyar olvasóközönséget is tekintjük, rögtön kijelenthetjük, dehogyis tudja mindenki, miről van szó. Mivel Magyarországon nem túlhangoztatott a törökországi örmények körében véghezvitt kivégzéssorozat és nyílt mérsárlás (és a török lakosságnak az örmény kisebbséget célzó fosztogatása, és a birodalmi szinten, szisztematikusan felépített deportálások a szíriai sivatagba, és mindaz, amit az örmények *Metz Jegerhnek*, azaz Nagy Szerencsétlenségnek hívnak), ezért szükséges itt erről is szólni néhány szót. Magyar nyelven nem

sok könyv jelent meg ebben a témában: Magyarország politikusan szólva általában is törökbarátnak nevezhető – és itt nem csupán arról a barátságról van szó, amit a török hódoltság századai „áraktak”. Talán inkább az Osztrák-Magyar Monarchia és Törökország első világháborús szövetségének bizonyos értelemben vett öröksége ez, akár bevallottan, akár nem – Magyarország feltehetőleg ezért sem (meg gyaníthatóan egyéb jól megfontolt gazdasági okokból sem) csatlakozott a nagyobb államok mellé (szám szerint 22, nem meglepő módon jobbára az egykori antant hatalmak országai közül kikerült) az örmény genocídium hivatalos, állami szinten való elismerésében – magyarán nem foglalt állást sem pro, sem kontra az első világháború leple alatt véghezvitt örmény népi tagadás ügyében. (Itt zárójelben és kissé maliciózan megjegyzem, emiatt sem volt nehéz Örményországnak megszakítania a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal 2012. augusztus 31-én, az azeri baltás gyilkos kiadatása után, eladdig, hogy akadémiáik is „szakítottak” – a kapcsolat amúgy sem volt erős.) A mai magyar kulturális valóság is szinte kiiktatta a történelem eme fejezetét a hozzáférhetőségi palettáról, mintha egyáltalán nem is létezne – azaz mégsem egészen, hiszen Franz Werfel regénye, *A Musza Dagh negyven napja* mégiscsak megjelent magyarul is, itt is anno (többek közt az Európa Könyvkiadónál, 1957-ben és 1973-ben, de a Forum Lap- És Könyvkiadó Vállalat égisze alatt is, 1965-ben), és nem csak a romániai magyar nyelvű Kriterion Könyvkiadónál (1978). Azonban más genocídium-regény, illetve genocídiumot akár érintőlegesen feldolgozó irodalmi mű nemigen – a szintén az örmény népi tagadásról szóló olasz regény, az örmény származású olasz író, Antonia Arslan *Pacsirtavára*

a szintén erdélyi, marosvásárhelyi Mentor Kiadónál látott recenzen napvilágot, 2008-ban, Király Kinga Júlia fordításában – miután én magam hívtam fel nyomatékosan a kiadóvezető figyelmét a műre. Ebből talán elhamarkodottan az a következtetés vonható le, hogy Magyarországon (otrombán szólva) nincsen „piaca” az örmény népi tagadásnak, a könyvkiadás nem lát a témában eladhatóságot – és láthatólag az örmény lobbis sem nagyon igyekszik ezen a téren eredményeket felmutatni, mivel eddig alig egy-két kötet jelent meg csupán örmény kisebbségi önkormányzati pénzekből kiadva. Ezek közül fontos megemlíteni az örmény népi tagadás egyfajta képes krónikáját, *Nikolaj Hovhanniszjannak Az Örmény Genocídium* című munkáját (kiadja az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Erdélyi Örmény Múzeum sorozat, 10. kötet Budapest, 2007), mely leginkább archív korabeli fotográfiák kíséretében olvasható; valamint a *Tanulmányok az örmény népi tagadás témaköréből* című többnyelvű tanulmánykötetet (örmény, angol, francia, német, magyar), Krajcsir Piroška és Dzsotján Gagik szerkesztésében (kiadja az Ararát Kulturális Egyesület, Dorog, 2008), mely armenológusok és történészek írásait tartalmazza Örményországtól Franciaországig, és szintén igen hasznos részeredményekkel szolgál a témában kutatók számára. Az önkormányzatiság körében (és támogatásával) azonban két másik, szépirodalmi célzatú munka fordítását is jegyzik: a dorogi örmény önkormányzat szorgalmazásával és támogatásában (valamint több örmény önkormányzat, illetve kulturális egyesület rész támogatásával) szintén eléggé recenzen kiadott *Hracjsja Kocsar* művekről van szó, *Az Eufrátesz hídján* című elbeszélés-gyűj-

teményről (Kornétás Kiadó, Budapest, 2011), valamint az író *Nahapet* című regényéről (Kornétás Kiadó, Budapest, 2008). Mindkét kötet kétnyelvű kiadásként, magyarul-örményül látta meg a (magyar) napvilágot, s mindkettőt Krajcsir Piroska armenológus fordította. Az előbbi kötetben elbeszélte történetek mindegyike feszegeti a kérdést, hogyan lehetséges a vétekesekek által el nem ismert népirtás terhével élnie egy nemzetnek, hogyan lehetségesek olyan emberi életek, amelyekben nem ismerős testközlelől, személyes tapasztalatként a nagyapa, nagyanya fogalma például: mivel megszakadt a kontinuitás, a népirtást túlélők leginkább árván maradt kisgyerekek voltak, akiket kimentettek valamiképpen, és akik távoli helyeken kezdtek új életet; miféle mindennapok lehetségesek olyan körülmények között, hogy a szülőföld, az otthon fogalma erőszakosan megváltoztatott. A kötet címadó elbeszélése például, amint azt már a címből is sejteni lehet immár, egy deportálási menet során elszünetelt mesélt el, kínzó realizmussal és artisztikusan, rendez katarzissal – akár csak az előzőekben említett Arslan-családrégény, melynek névuma a Franz Werfel műhöz képest (azon felül, hogy családrégényként nyilvánvalóan közelebb enged magához a téma az íróját, és az érintettség súlyos nyomot hagy a műben), hogy ugyancsak kegyetlen aprólékossággal tárja olvasói elé az ember vadászat véres valóságát: a kivégzéseket, melyben családtagjai zömmel elvesztek, a deportálást, melyet bizonyos családtagjai szerencsésen vagy még inkább csodával határos módon túléltek. Az utóbbi kötet, a felemlített Kocsar regény pedig arról ad számot szépirodalmi formában, hogyan talál egymásra két ember, kiknek teljes családját kiirtották, és hogyan próbálnak sete-

sután új életet kezdeni: arról, milyen élet lehetséges a pusztítást túlélők számára.

Így többszörösen is örömdetes az Európa Kiadó választása, amellyel ezt az érrefelé kevésbé felfedett valóságszeletet tárja a remélhetőleg érdeklődő magyar olvasó elé, és 2009-ben megjelenteti *Az isztambuli fattyút* – s habár pár éve megjelent már a könyv, ugyanolyan, ha ugyan éppen nem több, társadalmi aktualitással bír a regényt elolvasni, netán újraolvasni és levonni belőle a tanulságokat a magyar olvasó számára, mint a kiadás pillanatában; én magam pedig régi restanciának teszek eleget azal, hogy mindezekről itt részletekbe menően szólok.

A szószátyárságában kissé lektúrnyanús regény, szövevényes történetével, kalandos fordulataival a súlyos téma ellenére is kimondottan könnyen olvastatja magát. Mindez annak az ötlet-arszenálnak is köszönhető, amelyet az író sziporkázva vonultat fel célja elérésének érdekében (hogy egyetlen példát hozzak itt fel: a fejezetcímek furamód kulináris alapanyagok, fűszerek nevei – *Fahéj, Cukor, Víz, Búza, Csicszeriborsó, Gránátalmagok, Aszalt kajszli*, stb., – kivéve az utolsó fejezetet, a *Ciánkálit*, amelyben az előző fejezetek címei végzetes édességrecept adalékaivá állnak össze, mintegy cinkossá téve az olvasót is egy készülő gyilkosságban). Az íráshoz megítélésem szerint kissé türelmetlen (amennyiben, ugye, bárki is ítélkezhet ilyesmi felett), ám rendkívül inventív alkotóval van dolgunk: egyik ötlet a másikba kapaszkodva verseng azért, hogy a regény vagy *bestseller*, vagy irodalmi remek legyen, de valamelyik mindenképpen – és lehetőleg azonnal. Ebben a színes és szertelen ötletbazarban pazarul elvesztődhet a kitűzött cél is a sok trükkös, csecsebecse részlet közt – már amennyiben ele-

ve rendelkezik az író ilyennel, és nem csak az a célkitűzése, hogy hadd sodorja a hangulat az olvasóját. Elif Şafaknak mégis sikerült többé-kevésbé keresztülvinnie célját: láttatni a gyökértelenséget. Ha csupán villanásokra is – mivel a sok ötlet, sziporka, a szövevényes történetvezetés elnyomja, vagy még inkább elfecsegi a gyökértelenségnek nehéz csendjét.

A regény tehát, habár végig a múltat feszegeti, mégis leginkább a *múlttalanságról* szól, a két fiatal lány nagyon is különböző gyökértelenségéről. A regény, azon kívül, hogy cselekménye az örmény genocídium következménye valamiképpen, tulajdonképpen a múlttalanság problematikáját boncolgatja, két fiatal lány barátsággá szövődő, kezdetben párhuzamos, később közössé váló történetén keresztül. Egyikük, Armanoush, amerikai örmény származású, és mindent megtesz, hogy a múltját, gyökereit felkutassa – folytatja, amit ősei hagytak rá: nem felejt, kutatja az ő igazságát, képzeti magát a témában, virtuális csetszobákat látogat, amelyekben örmény és görög sors-társaival vitatkozik napi rendszerességgel, együtt próbálják megfejteni a megfejthetlent. Asia pedig, az egyik napról a másikra létező, egzisztencialistákat olvasó, Johnny Cashért rajongó török kamaszlány más-képpen múlttalan: ő még azt sem tudja, ki az apja, anyja sosem mondta el neki – igaz, mindez nem is nagyon érdekli, lételeme az álmatag lézengés, vagy még inkább a nihilista sodródás. Kettejük történetéből, barátságából bontakozik ki lassan az örmény és török szempontok egymásnak feszülése, más és más szempontból világitódik meg ugyanaz a súlyos kérdés: vajon bűnösök-e az utódok apáik vétkéért?

A nem Törökországban felnőtt, és nem is ott élő, nem is ott alkotó író kiváló éles szemmel lát rá a modern török való-

ság anakronisztikus voltára, a kortárs török haladás kerékkötőjére: arra, hogy az ott élők többsége az időt kizárólag a modern török állam megalakulásától kezdi számolni, azaz 1923-tól – az előtte levő fejezetek mindössze a múlt dicsőséges (vagy kevésbé dicsőséges, de mindenképpen aranyozott) lapjai; porosodó történelem, amiért nem felelős a ma embere: a török társadalom gyermektegy gesztussal hártja el a nemzeti felelősségvállalást. Az oszmán korszak és a modern török államiság közt megszakad az ok-okozati összefüggés, hiátus van a kontinuitásban, ami feloldozza a török népet mindenféle felelősség alól, az „ami volt, elmúlt” felszabadító felismerésével. Şafak megfigyelései a török társadalomról páratlanul pontosak: ettől a társadalomtól való távolságtartást szolgálja a szereplőalkotás is az írónőnél, például a török főszereplő Asia szűkebb családján kívül senkinek sincsen neve, aki a török „oldalhoz” tartozik. Şafak karikatúrát formál, és azokat „játszatja”, így mutat rá a mai török társadalom éretlenségére – a török karakterológia marionettbábuit formálja meg és mozgatja céljainak megfelelően regényében, kiket nevüktől is megfoszt, csupán csak körülírva életüknek általa megragadott lényegét, úgy azonosítva őket (például az Alkoholista Karikatúrista, az Ultranacionalista Filmek Cseppet Sem Nacionalista Forгатókönyvírója, a Rendkívül Tehetségtelen Költő, a Rovatvezető, aki Titkolta, hogy Meleg (sic!), a Karikatúrista Élettel Harcban Álló Felesége, ésatöbbi). Mindez azonban diszsonanciát kelt, és az olvasó számára legalább annyira zavaró, mint kacagnivaló. Ugyanis ezek a szereplők eleve bábuk, csupa rossz tulajdonság megtestesítői, a negatív érték-tartomány örök foglyai: az író eleve leírja őket a valóság palettájáról, és így nem

is passzolnak bele a hús-vér szereplők közegebe – Şafak így sajnálatosan saját szereplőit küldi kispadra a regényben. Azonban, hogy a másik, az örmény oldalról is hozzunk egy példát, az Armanoush által látogatott virtuális „kávészó”, a Konstantinápoly Café nevű, amerikai örmények és görögök által létrehozott csetszoba közössége sem különb az isztambuli Kundera Café szereplőinek (valódi) kávéházi csoportosulásánál (kik természetesen nem tudják, kicsoda is az a Kundera) – az örmény oldalhoz tartozó „barátok” is nevenséges nickel mindössze (Anti-Kavurma, Balszerencsés Háziasszony, Lady Páva/Siramark, Sztoikus Alex, Szapphó Lánya, stb. – kik között Armanoush maga is Madam Száműzött Lelkem néven van jelen): Armanoush igencsak problematikus, szintén ironikus távolságtartással ábrázolt nagycsaládján kívül tehát ezen a térfélen sincsenek hús-vér szereplők.

Habár a művet hajsza választja el attól, hogy ponyva legyen, a rendkívül pontos szociológiai megfigyelések, s ezek mentén a főszereplők jellemeinek megrajzolása mégis irodalmivá tesz. Figyelmes olvasónak talán az lehet a benyomása, hogy az író nőnek nincsen türelme megérlelni magában a mondandóját, és emiatt igencsak hullámzóan teljesít a befogadó felé, nem hagy például elég teret neki, mindent kontroll alatt próbál tartani, hajsza pontos leírásokkal, megfigyelésekkel túlírva – nem számolva azzal, hogy nem és nem érdekli az olvasót, hogy a szereplők melyik napon mibe voltak felöltözve apróra pontosan, ha mindez dramaturgiai funkciótlan marad; vagy hogy milyen ételeket fogyasztottak el több regényoldalon keresztül. Mindennek nincsen jelentősége, nem hordoz üzenetet, sem lényegit, sem stilisztikait, a regény nem real-time műfaj – ez a regény pedig

különösen nem az. És nem csupán a miatt, mert historizál, de azért is, mert az író nő nem mindig tudja, mit kezdjen az elbeszélés idejével, és rendszert nélkülözve ugrik ide-oda az idősíkok között (hogy más ne mondjak, Asia, aki tudvalevőleg főszereplő, 3 egész oldalon keresztül nő fel 19 évesre, mialatt például a párhuzamos oldal történéseiben Armanoush mellékszereplő anyja ennél jóval több oldalon keresztül vásárol meg egyetlen darab csicseriborsó konzervet). De egyezzünk ki annyiban: az író bármit megtehet, még ezt is.

A szöveg zsenialitása ugyanakkor (mind ezek ellenére) abban is rejlik, ahogyan Şafak, a török író *metaforikusan lefejezi*, szimbolikusan lemészárolja a török férfit, egy család férfitagjainak tragikus, gyaníthatóan átkot hordozó sorsát generációkon keresztül bemutatva – a fátumot mintegy játékosan visszafordítva ellenük, talán mintegy kicsit igazságot szolgáltatva a kivégzett, lemészárolt, felakasztott, elégett, sivatagi vadállatoknak koncul vetett, ésatöbbi örmény férfiaknak. A regény szövevényes útjainak, fordulatainak kibogozását innen már az olvasóra bízom, izgalmas nyomozás lesz lányrablással, erőszakos átkereszteléssel, incesztussal, testvérgyilkossággal (vagy akár rituális „királygyilkossággal”, a fenti szimbolikus lekasabolás-tétel értelmében), és egyéb nagy horde-rejű kriminalisztikai történésekkel – hogy a genocídium tényét fel ne említsem itt ismét, mivel erre ezek után ugyebár már automatikusan asszociál az olvasó, – amelyek rendszerint eladhatóvá tesznek egy regényt. Erre fele mutat az a tény is, hogy a fordítás alapjául szolgáló török regényváltozat (melyet Şafak egy török fordító segítségével dolgozott át az eredeti angol nyelvű regényváltozathoz) címe (*Az apa és a fattyú*) helyett a sokkal rejtélyesebb és így

eladhatóbb angol eredeti címváltozatát (*The Bastard of Istanbul*) használják a fordítók (Nagy Marietta és Sipos Kata), illetve a kiadó döntéshozói. (És a fordítók dicséretére váljon, hogy az örmény nyelvből való transliterációk is többé-kevésbé sikeresek, a helyükön vannak, pedig könnyedén el lehet veszni az átírások kusza rendjében, hiszen hol török helyesírás szerint kell írni az örmény neveket, hol angolul, attól függően, hogy éppen melyik földrészt mondhatják hazájuknak az örmény szár-

mazású szereplők – egy furkálódó megjegyzést azért tennék: a 360-440 közt Örményországban élt Meszrop Mastoc szerzetesnek, az örmény ábécé megalkotójának nevét semmiképpen sem kellett volna többszörösen is angol helyesírással hagyni a magyar szövegben, pláne, ha török nyelvből fordították, ráadásul ha Komitasz nevének esetében a magyar transliterációt sikeresen alkalmazták.)

(Megjelent a *Magyar Lettre Internationale* 2013-as tavaszi, 88-as számában)

Fővárosi Örmény Klub

2013. augusztus 15., csütörtök, 17 óra

A Pest megyei Kormányhivatal Nyáry Pál terme,
bejárat a Budapest V., Semmelweis u. 6. szám felől

Műsor

Kali Kinga

**Kulturális stratégiák:
armenizmus és neoarmenizmus – előadás**

A **Tigrán zenekar** örmény és magyar népzeneket játszik

Rendező: Budapest Főv. XVI. ker. Örmény Önkormányzat

Támogató: Fővárosi Örmény Önkormányzat

Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület

Lépcsőima

Következik a 42. zsoltár párbeszédes alimádkozása. (A régi latin szertartású mise lépcsőimájának az elején volt.)

Pap: **Belépek Isten oltára elé: az Istenhez, aki az ifjúság örömeivel tölt el engem.**

Diakónus: **Szolgáltass nekem igazságot, Isten, és adj nekem igazat az én ítéletemben.**

A mai 70-80 évesek, akik még ministráltak a II. vatikáni zsinat előtti latin misében, olykor még ma is idézik: Introibo ad altare Dei... = Belépek Isten oltára elé... Ami ennél is fontosabb a mondat második fele, melyben az ifjúság említése történik. Evangéliumi párhuzam van itt: Krisztus azt kívánja, hogy legyünk olyanok mint a gyermek. Meg kell újulnunk fiatalos erővel! De a fiatalnak még nem megfelelő az ítélőképessége, de Isten segítheti.

Dr. Sasvári László